

abstract:

Curiosity transactions are an undeniable fact in our society today, and such transactions have caused people to face the effects and consequences, to the extent that in the courts, judicial proceedings are observed in these cases. Regarding the nature of a usurious transaction, it should be acknowledged that a contract is a comprehensive set of elements and conditions of contracts that are hindered simply because its effects return to a non-property or person, and the penetration of this type of contract depends on removing the obstacle by announcing permission. Is. According to Article 247 of the Civil Code, a voyeur is a person who, without having a position, transacts for himself or for others without the permission of the owner. Regarding the effects of voyeur legal acts, by examining and searching for voyeur contracts and agreements, it can be achieved that these effects are common to the majority of voyeur contracts and agreements, and even the civil liability of the voyeur is affected by the coercive guarantees. Also, the scope of prying transactions in today's society has been such that it has gone beyond purely private transactions to the point that in many administrative and government transactions we see such contracts, and in general in this regard with three types of transactions: correct, invalid And even if we are faced with impenetrability, of course, the task in correct and invalid government transactions is clear, but in the case of impenetrable government transactions, it is appropriate that under conditions such as good faith and lack of knowledge of the party of the transaction to limit the powers of government managers and prevent losses. Irrevocably, we consider such transactions to be correct in view of issues such as the public interest of apparent representation and custom. In the case of a person who inflicts damage on another, the truth is that he has changed the situation of the injured party, so the compensation in the true sense of the word depends on the actions that return the injured party to his former situation before the loss occurs. Therefore, the principal amount, the damage caused by the non-profit and even the devaluation of the money must be compensated. In Iranian civil law and according to Article 306 of the law, the two rules of benevolence and usurpation of property are other than cases of civil liability, because the legislator exempts Mohsen and the manager from liability in that position, while according to Imami jurisprudence Another was considered to be Mohsen or the prying director.

بررسی «جبران خسارت» ناشی از اقدام فضول و انواع آن در معاملات فضولی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۲/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۵/۲

سید محمدعلی میربهبهانی^۱ابوالفضل دنکوب^۲محمد غلامعلی زاده^۳**چکیده:**

معاملات فضولی از واقعیات انکارناپذیر در جامعه کنونی ما می‌باشند و انجام اینگونه معاملات افراد را با اثرات و تبعات آن مواجه ساخته است تا جایی که در محاکم، رسیدگی قضایی نسبت به این موارد مشاهده می‌شود. درخصوص ماهیت معامله فضولی باید اذعان کرد عقدی است جامع ارکان و دارای شرایط عقود که صرفاً به این علت که آثار آن به دارایی یا شخصیت غیر باز می‌گردد با مانع مواجه شده و نفوذ این نوع از عقود منوط به برطرف شدن مانع بوسیله اعلام اجازه است. درخصوص آثار اعمال حقوقی فضول با بررسی و جستجو درخصوص عقود و ایقاعات فضولی می‌توان به این مهم دست پیدا کرد که این آثار در اکثریت عقود و ایقاعات فضولی مشترک است و حتی مسئولیت مدنی فضول در ضمانات قهری فضولی نیز از آن متأثر می‌گردد. همچنین گستره معاملات فضولی در جامعه امروز به حدی بوده است که از معاملات صرفاً خصوصی فراتر رفته تا جایی که در بسیاری از معاملات اداری و دولتی شاهد اینگونه از قراردادها می‌باشیم و به طور کلی در این راستا با سه نوع از معاملات: صحیح، باطل و غیرنافذ ولو به صورت ظاهری مواجه هستیم که البته تکلیف در معاملات صحیح و باطل دولتی مشخص است اما درخصوص معاملات غیرنافذ دولتی شایسته است که تحت شرایطی از جمله با حسن نیت بودن و عدم اطلاع طرف معامله مزبور از محدودیت اختیارات مدیران دولتی و جلوگیری از خسارات غیرقابل جبران، این گونه معاملات را با توجه به مواردی چون منافع عمومی و کالمت ظاهری و عرف صحیح بدانیم. درخصوص کسی که به دیگری خسارت وارد می‌کند، حقیقت امر این است که وضع زیان دیده را تغییر داده است، بنابراین جبران خسارت به معنای واقعی، منوط به اقداماتی است که زیان دیده را به وضعیت سابق و قبل از ورود ضرر بازگرداند. بنابراین، باید اصل مبلغ، خسارت ناشی از عدم النفع و حتی کاهش ارزش اقتصادی پول جبران گردد. در قانون مدنی ایران و با توجه به ماده ۳۰۶ قانون مزبور قانونگذار محسن و مدیرفضولی را در آن جایگاه از مسئولیت مبرا می‌داند درحالیکه با توجه به فقه امامیه باید شرایط دیگری نیز در نظر گرفت که ساقط کننده مسئولیت مدنی محسن یا مدیر فضولی باشد.

واژگان کلیدی: فضولی، مسئولیت مدنی فضول، جبران خسارت، معاملات فضولی، ایقاعات فضولی

^۱ دانشجوی دکتری تخصصی حقوق خصوصی (گروه حقوق، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران).

^۲ ابوالفضل دنکوب، دکتری تخصصی حقوق خصوصی، (نویسنده مسئول، عهده دار مکاتبات). abolfazldanloob.low@gmail.com.

^۳ غلامرضا گلچین راد، استادیار گروه حقوق واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران.

براساس اصل دوم، در مواردی که خریدار نسبت به عدم مالکیت فروشنده و فصول بودن بیع، جاهل باشد، برقاعده Nemo dat استثنایی وارد می‌شود. اولین مورد قاعده استاپل است.

در معامله فضولی در صورتی که این معامله غیر تلقی شود و مالک آن را اجازه نماید، علی‌الاصول زبانی متوجه خریدار نخواهد بود و اگر خساراتی نیز به خریدار وارد شود، از جبران خسارات بحثی به میان نخواهد آمد و یا نهایتاً این مورد مشمول ضمانت اجراهای قراردادی همچون احکام خیارات خواهد بود. (نجفی، ۱۳۷۴: ۳۷۹ و بهرامی احمدی، ۱۳۸۶: ۲۲).

در این پژوهش سعی بر آن است تا با مباحثی چون: جبران خسارت خریدار، شیوه محاسبه خسارت وارده و انواع آن به خریدار، محاسبه کاهش ارزش ثمن پرداختی و محاسبه خسارت وارده بر اساس ارزش روز مبیع، به بررسی جبران خسارت ناشی از اقدام فصول و انواع آن بپردازیم.

۴- مبانی نظری تحقیق:

۴-۱- معاملات:

اصولاً فقها در تنظیم ابواب و مباحث فقهی در یک تقسیم‌بندی کلی آن دسته از احکام مربوط با امور دنیوی (سعدی، ۱۴۰۸: ۲۶۳) که تنظیم‌کننده زندگانی مادی انسان است را معاملات می‌نامند (سلار دیلمی، ۱۴۰۴: ۲۸ و فیض، ۱۳۷۳: ۱۳۷) که شامل تمامی عقود و ایقاعات و هم چنین مسایل مربوط به الزامات خارج از قرارداد و حتی مباحث ارث و جزائیات است. برخی حقوق‌دانان نیز به پیروی از این تقسیم‌بندی فقها، معامله در معنای اعم را شامل عقود معوض و غیر معوض، مالی و غیرمالی و ایقاعات و ضمانات (مسئولیت مدنی) می‌دانند که در این معنا، لغت معامله، احکام نکاح و ارث را نیز دربر می‌گیرد. (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۱: ۳۴۱۴) اما عده‌ای دیگر از فقها در معنایی محدودتر معاملات را در برابر عبادات (روابط بین خلق و خالق)، احوال شخصیه (نکاح، طلاق، ارث و وصیت)، خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها، قضاء و شهادت، جزائیات و سیاسیات قرار می‌دهند (گرجی، ۱۴۲۱: ۲۲ و شهید ثانی، ۱۴۲۱: ۷۶۷) با این حال در کل به نظر می‌رسد که «هر نوع ماهیت حقوقی» فراتر از معنای خاص آن است چرا که تمامی انواع عقود و ایقاعات را شامل می‌گردد.

۴-۲- معاملات فضولی:

فصول در فقه اسلامی به کسی گفته می‌شود که در کارهای دیگران بدون وکالت یا نیابت دخالت نماید. (احمد السنهوری، ۱۹۵۴: ۱۸۳). شهید اول در تعریف عقد فضولی بیان نموده، آن شخص کاملی است که اختیار تصرف ندارد، خواه غاصب باشد یا غیر آن (عاملی، ۱۴۱۷: ۶۳). با توجه به این تعریف، عقد فضولی، منظور عقدی است که شخص غیرمالک یا غیر مأذون منعقد ساخته است.

حقوقدانان در خصوص معاملات فضولی هر یک تعاریفی ارائه نموده اند که هر یک نواقصی در تعریف دارند، اما در کتاب مبسوط در ترمینولوژی حقوق، تعریفی ارائه شده که علاوه بر اشاره به مبنای معامله فضولی، حدود و ثغور این نوع از معامله را در میان اعمال حقوقی، روشن می‌سازد. براساس این تعریف در هر عقد مالی و یا غیرمالی (مانند نکاح) و یا هر ایقاع مالی و غیرمالی که بی‌اذن من له الاذن صورت گیرد عقد فضولی است» (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۲: ۴۶۳) به این ترتیب می‌توان گفت این تعریف در عین کوتاهی جامع‌ترین تعریف از معاملات فضولی است.

۳-۴- اصیل:

واژه «اصیل» در موارد مختلفی بکار می‌رود برای مثال در فقه به مضمون عنه (مدیون اصلی)، منوب عنه و موکل اصیل گفته می‌شود. (جمعی از پژوهشگران، ۱۴۲۶: ۵۳۸ و جعفری لنگرودی، ۱۳۸۱: ۴۵۲) اما کاربرد عمده لغت اصیل در معنای ضد فضولی در عقود فضولی است و آن کسی است که مال خود معامله کرده است. در بیان حقوقدانان به شخصی که طرف معامله با فضول واقع شده و معامله با او یا برای او انجام شده است «اصیل» گفته می‌شود و هم چنین گاهی از عنوان دیگر مانند طرف معامله، خریدار و متعامل نیز مورد استعمال قرار می‌گیرد. (اصغرزاده بناب، ۱۳۹۳: ۳۸).

۴-۴- غیر

در اصطلاح حقوقی معنای واژه «غیره» از معنی لغوی آن چندان دور نیفتاده است. چرا که به شخصی که در انعقاد عقد فضولی هیچ دخالتی نداشته بلکه شخص فضول معامله را برای او و یا به مال او انجام داده است «غیر» می‌گویند. (شهید، ۱۳۸۳: ۹۷).

۴-۴- اجازه:

چنان چه رضا و تایید یک عمل حقوقی پیش از وقوع آن عمل داده شود اذن نامیده می‌شود و اگر این تأیید بعد از عمل حقوقی داده شود، عنوان اجازه را می‌یابد. (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۴: ۲۵۱ و فصیحی زاده، ۱۳۷۷: ۱۹) قانون مدنی اذعان دارد که: سکوت مالک ولو با حضور در «مجلس عقد» اجازه محسوب نمی‌شود. (نراقی، ۱۴۰۵: ۶۷) از طرفی در ماده ۲۵۰ قانون مدنی آمده است: «اجازه در صورتی موثر است که مسبوق به رد نباشد و الا اثری ندارد (نائینی، ۱۴۱۳: ۱۳۴)

۴-۴- رد:

رد در اصطلاح در باب عقود، یعنی رد عقدی از عقود موقوف یا عقود غیرنافذ که در این معنا در مقابل اجازه یا تنفیذ عقد بکار می‌رود (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۱: ۲۰۴۰).

در قانون مدنی برای اعلام رد قرارداد فضولی تشریفات خاصی لازم نیست. (سبزواری، ۱۴۱۳: ۳۳۶) از طرفی به مانند اجازه لازم نیست که عمل رد به فوریت انجام شود (حسین سیستانی، ۱۴۱۷: ۳۰) و غیر می‌تواند بنا به هر دلیلی اعم از عمدی و غیر عمد این عمل را به تعویق اندازد و فقط اگر این تاخیر اصیل باشد، مشارالیه می‌تواند معامله را به هم بزند. اگر غیر بدون آگاهی از عقد فضولی اقدام به فروش مورد معامله کند، خریدار می‌تواند به عنوان قائم مقام او و مالک جدید، عقد فضولی را اجازه نماید و نباید اجازه او مسبوق به رد پنداشت. (کاتوزیان، ۱۳۷۹: ۱۳۵)

۵- یافته ها:

۵-۱- قاعده غرور

وجود برخی ویژگی‌ها در مفاد قاعده غرور سبب می‌شود که قاعده غرور یکی از مهم‌ترین و بهترین مبانی باشد که می‌توان در اثبات جبران خسارت خریدار معامله فضولی به آن استناد جست. که عبارتند از:

۵-۲- علم و جهل غار و مغرور

شیخ انصاری (ره) که معتقد است در بیع فضولی اگر مشتری آگاه بوده باشد در هیچیک از غرامتهای مورد بحث حق رجوع به فروشنده را ندارد (شیخ انصاری، همان: ۱۴۶)

فقها در اینکه آیا جهل غار مشمول قاعده غرور می‌شود یا خیر، اختلاف نظر دارند. به نظر عده‌ای از آنان، در صورت جهل بایع غرور صدق نمی‌کند. (طباطبایی یزدی، همان: ۱۸۰).
 عده‌ای دیگر از فقها در این خصوص بین حالت علم و جهل غار فرقی نگذاشته و در هر دو صورت شخص غار را ضامن شمرده و بیان داشته است: «عمل مذکور (در حالت جهل غار) خدعه آمیز و فریبنده شمرده می‌شود. (مراغه‌ای، همان: ۴۴۱)

۳-۵- ورود ضرر

ضرر عبارت است از: «زیانی که به حق یا منفعت قانونی شخصی وارد می‌شود» (غلامعلی زاده، ۱۳۹۳: ۱۷۴). هرگاه کسی با فریب، عقدی منعقد نماید که در اثر آن عقد طرف دیگر زیان ببیند، بدون اینکه عنصر فریب تأثیری در ایجاد ضرر داشته باشد قاعده غرور و ضمان ناشی از غرور ایجاد نمی‌گردد. (طباطبائی یزدی، ۱۴۲۱: ۱۷۸)

۴-۵- مبحث شیوه محاسبه خسارات وارده و انواع آن به خریدار (اصیل)

می‌توان موارد زیر را در زیرشاخه‌ی تعیین غرامت طبقه بندی کرد:

۱-۴-۵- غرامات مستقیم

با رد شدن معامله فضولی از سوی مالک، غراماتی مستقیماً به مشتری (اصیل) وارد می‌شود.

۲-۴-۵- ثمن معامله

در بیع، در صورتی که به علت فضولی بودن مشتری نتواند مبیع را تملک کند «به خاطر عدم وجود چیزی که موجب خروج ثمن از ملکیت مشتری شده باشد می‌تواند به بایع رجوع نماید» (حکیم، ۱۳۷۱: ۲۶۵ و نجفی، ۱۳۶۸: ۳۰۱) اعم از اینکه عالم به فضولی باشد یا جاهل «خواه ثمن موجود باشد خواه تلف شده باشد» (خمینی، ۱۳۶۸: ۴۴۴ و انصاری، ۱۴۲۲: ۴۸۴)

قرار گرفتن اضافه ارزش در قالب منافع ممکن الحصول

چکیده رای بدین شرح است:

«مطالبه خسارت ناشی از معامله فضولی رد شده، صرفاً در قالب دعوی مسئولیت مدنی ناشی از تسبیب قابل استماع است

رای بدوی: در خصوص دعوی م.م. فرزند ر. با وکالت ح.ع. به طرفیت ی.ف فرزند الف. ۲-خ.م. فرزند م. مورخه ۸۹/۴/۴ و سند رسمی انتقال به شماره ۱۸۴۵۳-۸۹/۴/۱۲ نسبت به یک دستگاه خودرو پژو ۴۰۵ مدل ۱۳۸۶ به لحاظ مسروقه بودن آن و استرداد ثمن به مبلغ ۱۱۱/۵۰۰/۰۰۰ با احتساب خسارات تقلیل اقتصادی و تأخیر تأدیه و سایر خسارات قانونی نظر به اینکه وکیل خواهان حسب مندرجات پرونده با احتساب خسارات تقلیل اقتصادی و تأخیر تأدیه و سایر خسارات قانونی نظر به اینکه وکیل خواهان حسب مندرجات پرونده با استناد به مبایعه نامه مورخ ۸۹/۴/۴ اعلام نموده، موکل حسب مبایعه نامه ثمن آن پرداخت و سند رسمی انتقال در دفترخانه ۱۵۱ شیراز از سوی خوانده ردیف دوم تنظیم گردیده و متعاقب امر مذکور مسروقه بودن وسیله موصوف در شعبه ۱۰۵ دادگاه عمومی جزائی کرج با کلاسه ی ۹۰-۱۱۰ معلوم و از ید موکل خارج و اسناد آن ضبط گردیده و براساس دادنامه ۱۳۰۳-۹۰-۱۱/۱۰/۹۰ خوانده ردیف اول و بقیه متهمان محکومیت یافته اند. دادگاه با ملاحظه مستندات ابرازی وکیل خواهان و عدم حضور و عدم دفاع خواندگان ادعای خواهان را منطبق

با موازین قانونی تشخیص مستنداً بر ابطال سند رسمی انتقال مورخ ۸۹/۴/۱۲ و خوانندگان را به استرداد مبلغ ۱۱۱/۵۰۰/۰۰۰ ریال و هزینه دادرسی و حق الوکاله مطابق تعرفه قانونی در حق خواهان محکوم می نماید

رای دادگاه تجدیدنظر: تجدیدنظرخواهی آقای م.م. با وکالت آقای ح.ع. به طرفیت آقایان ی.ف و خ.م از بخش انتهایی دادنامه که به موجب آن خواسته وی مبنی بر مطالبه خسارت تقلیل اقتصادی و تأخیر تأدیه به شرح استدلال مندرج در رای رد و حکم بر بطلان دعوی در این قسمت) صادر شده از جهت ادعای مخالفت رأی با قانون به نظر دادگاه وارد نیست و منصرف از موضوع مطروحه است و می توان از بابت قاعده تسبیب و با اعمال شرایط قانونی خسارت را مطالبه نمود رأی موصوف مطابق قانون صادر شده خللی به صحت آن وارد نیست و این رأی قطعی است.

نتیجه گیری:

با توجه به نص ماده ۲۶۳ قانونی^۱ و شرایط مندرج در آن، می‌توان استنباط کرد که قاعده غرور، بیش از هر مبنای دیگری می‌تواند لزوم جبران خسارت وارد به خریدار و مبنای وضع این ماده را توجیه نماید؛ لذا حدود و ثغور جبران خسارت خریدار معامله فضولی نیز بایستی براساس همین قاعده تبیین گردد. از طرف دیگر، اصل جبران کامل خسارت ایجاب می‌نماید، خریدار معامله فضولی در وضعیتی قرار گیرد که اگر معامله صحیح بود، در آن وضعیت قرار می‌گرفت؛ یعنی قانونگذار باید از منافع مشروعی که خریدار در نتیجه انعقاد عقد صحیح می‌توانست به دست آورد، حمایت نماید.

باید برای جبران خسارت وارده به خریدار، ارزش روز مبیع محاسبه گردد و خریدار بتواند آنچه در نتیجه بطلان بیع از دست داده است (مبیع)، از بایع فضولی مطالبه نماید. بر همین اساس، علاوه بر مطالبه ثمن، خریدار باید بتواند افزایش مبیع که پس از عقد حاصل شده است را نیز از بایع فضولی طلب کند.

^۱ - ماده ۲۶۳ قانون مدنی: «هرگاه مالک معامله را اجازه نکند و مشتری هم بر فضولی بودن آن جاهل باشد حق دارد که برای ثمن و کلیه غرامات به بایع فضولی رجوع کند و در صورت عالم بودن فقط حق رجوع برای ثمن را خواهد داشت.»

منابع

الف. منابع فارسی

کتاب

- آشوری، محمد، (۱۳۸۱)، *آیین دادرسی کیفری*، جلد ۱، چاپ ۱، تهران، انتشارات سمت.
- اصغر زاده بناب، مصطفی (۱۳۹۳)، *معاملات فضولی و دعاوی ناشی از آن ها*، چاپ ۲، تهران: انتشارات خرسندی.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی عاملی (۱۴۳۰)، *ترجمه و شرح المکاسب*، جلد ۸، چاپ ۳، قم: موسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم).
- طباطبائی مدرسی، سید حسین (۱۴۲۰): *مقدمه ای بر فقه شیعه*، ترجمه محمد آصف فکرت، چاپ ۱، مشهد، بنیاد پژوهش های اسلامی.
- گرجی، ابوالقاسم (۱۴۲۱)، *تاریخ فقه و فقهها*، چاپ ۳، تهران: موسسه سمت.
- ----- (۱۳۸۳)، *قواعد فقه بخش مدنی (۱)*، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- -----، *قواعد فقه (۱۳۸۰)*، چاپ ۵، انتشارات دانشگاه تهران..

مقالات

- امامی، محمد، استوار سنگسری، کورش (۱۳۷۶)، *"اصول حاکم بر تنظیم و انعقاد قراردادهای دولتی (با تاکید بر پیمانکاری دولتی)"*، مجله کانون وکلای دادگستری، شماره ۱۶۶-۱۶۷.
- ابن ادریس
- سعدی، ابوحیب، ۱۴۰۸، *الاحکام الشرعیه المتعلقه باموال دنیا کالبیع و الاجاره القاموس الفقهی لغه و اصطلاحا*، چاپ ۲، دمشق: دارالکفر.
- سلار دیلمی، حمزه بن عبدالعزیز (۱۴۰۴)، *المراسم العلویه و الاحکام النبویه فی الفقه الاهامی*، چاپ ۱، قم: منشورات الحرمین.
- طباطبایی یزدی، سید محمدکاظم (۱۴۲۱)، *حاشیه المکاسب*، چاپ ۲، جلد ۱، قم: موسسه اسماعیلیان.
- طباطبایی، سید محسن (۱۳۸۲)، *تفسیر المیزان*، ترجمه موسوی همدانی، سید محمدباقر، جلد ۴، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- ----- (۱۴۱۴)، *ریاض المسائل*، ج ۲، باب غضب، قم: چاپ اول، موسسه النشر الاسلامی.
- مراغه ای، *عبدالفتاح بن علی (میرفتاح) (۱۴۱۸)*: العناوین؛ چاپ اول، جلد دوم، قم؛ موسسه النشر الاسلامی.
- نراقی فاضل، موسی احمدبن مهدی (۱۴۰۵)، *مستند الشیعه فی احکام الشریعه*، جلد ۲، قم، انتشارات کتابخانه ایت .ا. مرعشی نجفی.

ب. منابع انگلیسی

- Balvar, Elham (2014). "The Doctotin of Nemo Dat Quod Non Habet and Ita , Exeption". Journal of Applied Environmental and Biological Sciences. Vol.4(5), Ho Hock. (1994)."
- chitty, Joseph. (2004). Chitty on contracts: sale of Goods. 29th Edition London: sweet and manwell.
- Mekendrick, Ewan. (2000). Contract law , 4th Edition , London: Palgrave Mecomillan.
- Ting, Lai and Eontaine, wai. (2008). "commercial Law, Salc of Goods: Salc by a non-owner".